

14. Tokarski R. Przeszłość i współczesność w językowym obrazie świata / R. Tokarski // Przeszłość w językowym obrazie świata / Pod red. A. Pajdzińskiej, P. Krzyżanowskiego. – Lublin : Wyd-wo UMCS, 1999. – S. 9–23.

Аскерова И. А. Синхрония и диахрония в польских лингвокогнитивных студиях.

В статье раскрывается место и роль историко-этимологических данных в современных польских лингвокогнитивных и лингвокультурологических исследованиях. Анализируется понятие языковой картины мира и ее составляющих, приводятся взгляды современных польских ученых на целесообразность и эффективность комплексного синхронно-диахронного подхода к описанию лексических единиц. Кроме того, на конкретном фактическом материале прослеживается соотношение “исторической” и “современной” составляющих в процессе реконструкции языкового образа наименований в области внутреннего мира человека.

Ключевые слова: синхрония, диахрония, языковая картина мира, этимология, семантика.

Askerova I. A. Synchrony and diachrony in Polish linguocognitive studios.

In this article reveals the place and role of historic-etymological data in modern Polish linguocognitive and linguocultural studies. The concept of the linguistic picture of the world and its components is analyzed, the views of modern Polish scientists on the appropriateness and effectiveness of a comprehensive synchronous-diachronous approach to the analysis of lexical units are given. In addition, the correlation of the “historical” and “modern” components in the reconstruction process of the linguistic image of names in the field of the inner world of a person is traced on concrete factual material. Explanatory, phraseological, dialect, historical and etymological dictionaries of the Polish language and other Slavic and non-Slavic languages served as material for the study, The National Polish Language Corps, as well as work on cognitive linguistics, ethnolinguistics and linguocultural studies. The material we have described and the conclusions we have come to, suggest that the reconstructed internal form of the word, enriched by the analysis of the components of the whole semantic field, supplemented by text connotations, gives, as a result, a comprehensive and multidimensional linguistic image of a certain concept.

Keywords: synchrony, diachrony, language picture of the world, etymology, semantics.

О. В. Прискока
Національний педагогічний університет
імені М. П. Драгоманова

РІДКІСНІ НАЗВИ СПОРУД ХРИСТИЯНСЬКОГО КУЛЬТУ У ПИСЕМНОСТІ КИЇВСЬКОЇ РУСІ

*У статті розглядається історія назв споруд християнського культу, які відбиті давньою київською писемністю невеликою кількістю фактів, переважно з не цілком зрозумілою семантикою та обмеженим продовженням у східнослов'янських мовах. Йдеться про лексеми **нкланса, молитвѣникъ, молитвище, мольбѣникъ, жьртвище, прибѣжище крестыаномъ, жьртвѣникъ, жьртвѣница**. Автор дійшов висновку, що вони розкривають творчу лабораторію давніх українських письменників.*

Ключові слова: семантика, пам'ятка писемності, контекст, гапакс, полісемантичне слово, псалом, псалтир.

З-поміж поширених у писемних пам'ятках давньокиївського періоду назв християнських культових споруд, у дослідженні яких брало участь досить широке коло вчених (Ф. П. Філін, П. Я. Черних, Б. О. Ларін, А. С. Львов, Л. А. Цицилка, Н. В. Піддубна та ін.), часом трапляються малопомітні, рідковживані, здебільшого з розмитою, не дуже зрозумілою семантикою, з обмеженим колом текстів функціонування лексичні одиниці. У наукових розвідках їм мало приділяють уваги.

Такі слова переважно фіксовані історичними словниками, щоправда, як правило, з недостатньо глибокою семантичною інтерпретацією. Їхні продовження у східнослов'янських мовах не відрізняються тривалістю в хронологічному відношенні, до наших днів вони не доживають, а тому не потрапляють у поле зору науковців, які досліджують історію лексичного складу мови, ідучи від сучасності вглиб століть (що останнім часом стало популярним), а не навпаки – крок за кроком від найдавніших синхронних зрізів до сучасного стану. Проте саме цей лексичний корпус створює той неповторний колорит, завдяки якому лексика нашого найдавнішого писемного періоду відрізняється від комплексів лексичних одиниць усіх наступних часів, і це явище становить певний науковий інтерес.

Якщо взяти до уваги той факт, що вивчення їх історії та функціонування в давній писемності дозволяє виразніше виявити та дослідити процес перекладацької словотворчості, його глибинні мотиви, а йдеться про слова *иклисна*, *молитвѣникъ*, *молитвище*, *мольбѣникъ*, *жъртвище*, *привѣжище крестьяномъ*, *жъртвѣникъ*, *жъртвѣница*, – то актуальність такої праці буде безсумнівною.

Мета статті – висвітлити комплексний історико-лексикологічний аналіз зазначеної лексики. На її досягнення передбачається виконання таких завдань: дослідити і навести в публікації походження аналізованих лексем, їхню першу писемну фіксацію, функціонування в писемності найдавнішого періоду, подальшу долю в східнослов'янських мовах. Отже переходимо до розгляду фактичного матеріалу.

Иклисна. Це гапакс, зафіксований в єдиному давньому контексті зі “Сказання про святих Бориса і Гліба”: *Архієпископъ же оставъ постави попты и дѣяконты. и повелѣ имъ пѣти въ церкви святою вечернюю и заутренюю. И святѹю литѹргию по вся дни слѹжити. и постави имъ старѣшинѹ. Ти тако отъиде въ свою кафоликани иклисна* (СкБГ XIV ~ XI, с. 29). Аналізуємо цю лексичну одиницю, оскільки окремі лексикографи та дослідники розглядають її з семантикою релігійної споруди. Так, у “Словнику давньоруської мови” читаємо “*Кафоликани иклисна каѳоликѣ? ἐκκλησία* – соборна церква, кафедральний собор. Тут парафія, архієрейська кафедра” [11, 4, с. 137]. У І. І. Срезневського наведено лише грецький відповідник, коментар семантики відсутній [18, 1, с. 1087]. У повному словнику цсл. мови є позначка “ст-сл., грецьке *ἐκκλησία* = церква” та

наведені грецькі форми, відмінні від форм у “Словнику давньоруської мови” [11]: “εἰς τὴν *καθολικὴν ἐκκλησίαν*”, а також і відмінна від тієї, що містить джерело, форма *кафоліканю* [5, с. 219].

З-поміж інших дослідників це слово в своїй кандидатській дисертації розглядає Н. В. Піддубна в розділі “Назви православних релігійних споруд” [8, с. 80]. Вона, як і Г. М. Дьяченко, помилково інтерпретує його за старослов'янське грецького походження [там само], хоча старослов'янською лексикографією воно не фіксоване через відсутність у старослов'янських пам'ятках.

Разом із тим факт уживання словосполучення з двох запозичених лексичних одиниць у давньому літературному творі, сюжет якого заснований на документальному переказі історичних подій, становить певний науковий інтерес. Виникає питання, яка причина змусила автора, відомого письменника і вченого межі XI–XII ст. літописця Нестора з-поміж багатьох вже існуючих в мові назв християнських споруд і похідних від них християнських організацій та установ, що розглянуті нами вище, обрати невживану досі й незасвоєну мовою лексичну одиницю. На нашу думку, відповідь на нього можна отримати, з'ясувавши історичний контекст події, про яку йдеться в творі.

В одній із праць сучасного дослідника історії руської церкви В. І. Петрушенка знаходимо: “Оповідання про освячення храму у Вишгороді містить згадку про те, що Ярослав тоді **Иже слышавъ. повелѣ призвати архієпископа Іоанна. тогда пасущу кму Христово стадо разумныхъ овецъ кго ... Архієпископъ же оставъ постави попты и дьяконты. и повелѣ имъ пѣти въ церкви святою вечерною и заутренюю. И святую литургию по вся дни служити. и постави имъ старѣшиню. Ти тако отъиде въ свою *кафолікани иклісиа*”. Очевидно, що архієпископа запрошують на Русь звідкілясь зовні. Та й назва соборної церкви грецькою мовою швидше за все свідчить про те, що архієпископ резидує поза межами Русі” [7, с. 35]. І далі: “Згаданого архієпископа Іоана І часто називають у дослідженнях з історії Руської церкви другим (після Михайла чи Леона) або першим митрополитом Руської Церкви. Та можливо, що Іоан у дійсності був Охридським архієпископом, а для Руської Церкви її номінальним возглавителем. Можливо, Ярослав призвав його для освячення усипальниці Бориса і Гліба через втечу Анастаса і відсутності в столиці свого архієрея” [там само]. Таким чином, уживання грецького словосполучення *кафолікани иклісиа* “парафія, архієрейська кафедра” вжите з метою позначення постійного місця діяльності архієпископа Іоана, яке, можливо, саме під такою назвою було відоме сучасникам.**

Молитвѣникъ. Багатозначне слово, одне із значень якого в історичній лексикографії фіксоване як “молитвений дім, молельня” [18, 2, с. 166; 11, 5,

с. 16]. Незважаючи на його широку семантичну інтенцію факти уживання відбиті в контекстах із християнським змістом, у деяких випадках синонімічно до “церква”. Наприклад: **Жена нѣкага именемь меланфига, сревренты соуды три dospѣвши посла. къ прѣдовнѣи еугеньи рекъши мѣлѣтвѣнникоу манастырьскоу обрекъши сирѣчь цѣркы на оукрашенье** (ПНЧ XIV, 69г) [11, 5, с. 16]. У ст-сл. писемності не знайдено. Натомість зафіксована близька до неї форма *мольбѣница*. Та в біблійних текстах збереглася досі, вжита в якості відповідника до гебраїзму *давір* (синонім до *сватаа сватыхъ*) [5, с. 314, 315], наприклад: **И внесоша священницы кѣвотъ завѣта г(с)дна на мѣсто егво, еже есть молитвенникъ храма, во сватаа сватыхъ, под крилѣ херувимовъ** (2 Параліпоменон, V, 7). З останнього контексту витікає, що первісно ця лексема означала “приміщення іудейського храму певного призначення”, а пізніше писці починають її вживати з дещо зміненою семантикою.

В українській мові продовження відсутні.

У ст-блр. писемності XVII ст. відбиті продовження семантики “приміщення іудейського храму”, зокрема: **Кроль Саломонъ съ священниками квот завѣта Гна wt града Двдва, иже есть в' Сіонѣ, къ молитвенникѣ цѣрки сѣтаа сѣтыхъ, провадилъ** (Карп., 42) [2, 18, с. 129]. У сучасній білоруській мові відсутні.

З такою ж семантикою трапляються продовження в ст-рос. мові: **Юдифь въшла ес(и) въ мѣтвеникъ свои** (Бібл. Ген. 1499) [13, 9, с. 244]. До речі, цей же контекст наявний в одній зі ст-блр. пам'яток XVII ст. [2, 18, с. 129]. З тим же значенням “молитвеник храму” фіксовано в російській писемності XVIII ст. [9, 4, с. 245; 12, 13, с. 6]. Словники XIX ст. та сучасної російської мови вже і такого продовження не фіксують.

Молитвище. За “Словником давньоруської мови” [11] “Молитовний дім; каплиця, молільня” [11, 5, с. 15]. Уживане лише в списках ПНЧ XIII та XIV століть. Із контекстів витікає, що йдеться про християнську релігійну споруду, наприклад: **хотан молитвище или цѣрквь да преже глѣть кп(с)поу вещь. мѣтвище же, или въ селѣ. или в домоу поставльше, достои пѣти и мѣтвѣ творити** (ПНЧ 1296, 75 зв.) [11, 5, с. 15].

Продовження в східнослов'янських мовах відсутні. Роздуми щодо функціонування лексеми *молитвище* “язичницький храм” і її зв'язок з хорватською мовою опубліковані нами в попередньому випуску цього ж збірника наукових праць “Слов'янські мови” (вип. 1 (13)). Той факт, що з семантикою “християнська релігійна споруда” лексема обмежено функціонує лише в одній перекладній пам'ятці, посилює, на нашу думку, гіпотезу про її давнє запозичення з якоїсь із південнослов'янських мов.

Мольбѣникъ – полісемантичне слово, одним із значень якого є “молільня” [11, 5, с. 21]. Вважаємо, що наявність у контекстах лексичних

одиниць християнської тематичної групи, таких як прозвѣтеръ, е҃а(г) є (лиє), надає можливість уточнити наведену словником семантику лексеми, зокрема “християнська молільня”. Наприклад: нѣкто в пелонистѣ. крени отрочища. скѹньфина родом, сего предасть прозвѣтеру, слѹжащемѹ в молебницѣ дому его, казати его, и оучити грамотѣ (ПНЧ XIV, 110–111) [11, 5, с. 21]; отрокъ же шедъ в молебникъ. обрѣте прозвѣтера. похоронающе стѣпа дары (там само, 111а) [там само]; ча(с) же пришедъшу вж(с)твенъпа слѹжбы. Иерѣю сию творащю. в молебници дому е҃а. и тако же нача глти стое е҃а(г) є пристѹпи к немѹ жена (ПНЧ XIV, 175в) [11, 5, с. 21].

Продовження з семантикою “споруда християнського культу” в українській та білоруській мові відсутні. З великої кількості лексикографічних праць російської мови зафіксоване лише В.І. Далем “молебница, молільна капличка” [4, 2, с. 319]. У сучасній російській мові відсутнє.

Жьртвище – лексема язичницького походження, віднесена нами попередньо до групи передхристиянських “місце принесення жертв” [11, 3, с. 274], проте в окремих контекстах ужита з семантикою “християнська споруда спеціального призначення для принесення жертв”. Наприклад: не тако каменикъ ли дровом оутворено жьртвище зримъ. ѡ(т) а҃нглъ дьржитъса (ПНЧ 1296, 129 зв.) [11, 3, с. 274].

Продовжень уживання лексеми з християнською семантикою в сх-слов. мовах відсутні, зате поширені факти подальшого використання з язичницькою. Отже, знайдений нами випадок можна кваліфікувати як перекладацьку словотворчість. Можливо, несприйняття пізнішими писцями аналізованої лексеми пов’язане з надто виразною язичницькою конотацією кореня **жьртв-** та знижувальною стилістикою суфікса **-ищ-**.

Привѣжище крестьяномъ – у переносному значенні прирівнюється до семантики слова **црькы** “християнська споруда релігійного призначення”: **В то же лѣто сѣрѹви Аркадъ игѹменъ церковъ свѣтыа Богородица Успение и състави собе манастирь; и бысть крестьяномъ привежище, ангеломъ радость, а дьяволѹ пагѹба** (ЛН1 ХІІІ–ХІV/1153, с. 27), тобто церква – християнам захист, і навпаки: християнам захист – церква. У даному випадку спостерігаємо факт літературної словотворчості авторів тексту ЛН1. На нашу думку, вихідним матеріалом для створення цієї фігури слугували старозаповітні тексти, зокрема деякі псалми Давида. Щоправда, в тій ст-сл. писемності, яка дійшла до нашого часу, такий зворот не відбитий. Оскільки аналізована лексема відсутня у “Словнику старослов’янської мови” [15], а Синайський псалтир належить до пам’яток, розписаних у цьому словнику, то, очевидно, у ньому це слово не вживалося. Затє воно функціонує в Старому Заповіті (Лисаветинська біблія ред. 1751 р.): **Г(с)ди, привѣжище вѣлъ еси намъ въ родъ и родъ** (Псалтир, LXXXIX, 2); **Благословенъ г(с)дь бгъ**

мой, наўчай рѹцѣ мои на шполченї є, перстѣ мои на брань Милость моя и привѣжище мое, заступникъ мой и избавитель мой, защититель мой, и на него оуповахъ: повинѹай люди мои под. ма Г(с)ди (Псалтир, СХLIII, 2).

Нами знайдено також схожі на біблійні випадки уживання лексеми *привѣжище* в Бичковсько-Синайському Псалтиру XI ст.: *Гї привѣжище вѣсть въ родѣ и родѣ* (Б.-С.П., с. 88. Псалтир, LXXXIX, 2); *Благословенъ г(д)ь вѣтъ мо.. наўчай роуцѣ мои на ополченик. И перстѣ мои на брань милости мои и привѣжище мое* (Б.-С.П., с. 135. Псалтир, СХLIII, 1–2). Вважаємо, що саме ці псаломські мотиви сприяли створенню писцями XII ст. фігури церковь – *крестьяномъ прибежище*.

Продовження в східнослов'янських мовах відсутні, хоча в російській мові це слово зберігається і відповідний вираз можливий для утворення.

Далі переходимо до розгляду історії слів на позначення окремих приміщень або фрагментів християнських культових споруд, які складають другу частину цього розділу.

Жьртвьникъ – загалом “олтар”, хоча трапляються випадки вживання з семантикою “приміщення з олтарем”. Внутрішня форма слова пов'язана з язичницьким минулим східних слов'ян, проте воно поширене в текстах давньокиївського періоду християнського змісту з семантикою “підвищення, на якому приносилися жертви” [20, 1, с. 541], тобто “олтар”: *жьртвьникъ стго ліка геургия сщцнъ ш(т) нифонта архієпискѹпа новгородьскаго* (Надп. 1148) [11, 3, с. 274]; *самъ же кадильницю положивъ. въ стгын олтар вѣшьдъ. стане (т) прѣ (д) жьртвьникомъ* (У Ст XII–XIII, 36 зв.) [11, 3, с. 275].

Також у писемних пам'ятках відбиті контексти, в яких слово *жьртвьникъ* ужито з семантикою “приміщення у християнському храмі, де знаходиться освячений стіл для принесення безкровної жертви Богу”: *іако кдинѣмъ сщеникомъ достонть комкати въ жьртвьницѣ. и іако не вѣннати женамъ въ жьртвьникъ* (КЄ XII, 66) [11, 3, с. 275]; *а мѣтари и грѣшники приимаа, в жьртвени(к) вѣводитъ* (К Тур XIV ~ XII, 45) [11, 3, с. 245]. Функціонує з цим значенням в оригінальних і перекладних творах християнського змісту.

У ст-сл. писемності зафіксовані головним чином випадки вживання цієї лексеми з семантикою “олтар” [15, 1, с. 614], що пізніше поширилося і на давньоруські пам'ятки. І лише в “Літургії” Василя Великого (список XV ~ XIII ст.), включеної укладачами “Словника старослов'янської мови” [15] до складу джерел, бачимо вживання лексеми *жьртвьникъ* “приміщення в храмі” в переносному значенні “обитель бога”, що схоже на авторську словотворчість: *сам бл(аго)с(ло)ви предложенік се. и прими к въ н(є)в(єс)нѣи твої жьртвени(к)* [15, 1, с. 614]. Спостереження щодо вживання цього слова в цсл. текстах зі значенням певного приміщення

трапляються в лексикографічній літературі: “У християнській церкві *жертвеник* є той освячений стіл, на якому приноситься Богу жертва безкровна, тобто тіло і кров Господа нашого Ісуса Христа за полишення гріхів усього світу. За тлумаченням патріарха Гермогена, *жертвеник* означає вертеп, в якому народився Спаситель, і місце гори Голгофи, де Його було розіп'ято, оскільки під час відправлення проскомидії буває спогад і народження Христова і його страждань” [5, с. 182]. Отже, можна припускати, що в давній писемності існував мовний матеріал, у тому числі конфесійно-літературного характеру, який слугував твірною основою семантики “приміщення з олтарем”.

Продовження: в українській мові від староукраїнської і до наших днів лексикографи зафіксували функціонування лексеми *жертвеник* / *жертovníк* лише з семантикою “олтар” (ПБ 1627, с. 37; СС XVII, с. 83) [1, с. 137; 3, 1, с. 480; 6, с. 920; 19, 1, с. 250; 17, 2, с. 522]; те саме в старобілоруській мові [2, 10, с. 7]. Сучасною білоруською мовою втрачене.

У російській мові продовження головним чином пов'язані з семантикою “стіл або місце, на якому приноситься безкровна жертва” [13, 5, с. 95]. Однак зафіксоване і уживання зі значенням “Головна частина церкви, де знаходиться престол, олтар”: *Єдинѣм же сѣщником достоинно вхѣдити в жьртвьникъ и причащатис(я)* (К Балаш XVI, 75 зв.) [13, 5, с. 95]; *Жертвьникъ есть и глеться простителнице, в немъ же приносится Хрѣтось грѣхов наших ради* (Скрижалъ, II, 40 – 1656 р.) [13, 5, с. 95]. Надалі це слово послідовно до теперішнього часу зберігає семантику “олтар” [10, 2, с. 428, 429; 12, 7, с. 115; 14, 4, с. 90]. І лише в XIX ст. окремі лексикографи фіксують *жертвенникъ* “3) За давнім звичаєм: місце суміжне з олтарем, де приймалися просфори під час проскомидії” з посиланням на давню писемність [16, 1, с. 405; 4, 1, с. 551]. Отже, ця лексема стає архаїзмом і виходить з ужитку.

Жьртвьница. Морфологічний варіант жіночого роду від *жьртвьникъ* з загальною семантикою “жертвенник, олтар” [11, 3, с. 275]. Реалізується в контекстах язичницького і християнського змісту. Відбите переважно в ГА XIII–XIV. Лише маючи інформацію, що в тексті йдеться про Арія (проповідник з Александрії, засновник аріянства, течії у християнстві, засудженої на Нікейському соборі 325 р. – роки життя 256–336), ми можемо у наведеному прикладі зрозуміти семантику слова *жьртвеница* як “олтар у християнському храмі”: *и вѣшѣдъ вѣ цѣрквь, и припадѣ предѣ стою жьртвеницею всю ноць вѣпниаше къ боу* (ГА XIII–XIV, с. 357), тобто семантичний компонент “християнський храм” забезпечує контекст за межами лексичної одиниці.

Продовження в східнослов'янських мовах відсутні. Отже, розглянуту форму, відбиту лише в ГА XIII–XIV, можна вважати за перекладацький експеримент або спотворення тексту кимось із писців.

На підставі розглянутих мовних фактів можна зробити такі висновки.

За походженням розглянуті лексеми є семантичними дериватами від лексичних одиниць язичницької тематичної групи (**жѣртвѣникъ, жѣртвѣница, жѣртвѣще**) або семантичними дериватами від лексем християнської тематичної групи (**молитвѣникъ, молитвѣще, мольбѣникъ**). Окремі випадки складають грецизм *икансна* та факт літературної словотворчості новгородських письменників, утворений під впливом мотивів псаломських текстів, **привѣжище крѣстьяномъ**.

З досліджуваним значенням наведені лексеми не зафіксовані тією, що дійшла до наших днів, старослов'янською писемністю, зате демонструють зв'язки з біблійними текстами (Псалтир, Параліпоменон), давньою хорватською, грецькою, гебрайською мовами.

Функціонування цих лексичних одиниць обмежено однією-двома пам'ятками писемності: **молитвѣникъ, молитвѣще, мольбѣникъ, жѣртвѣще** – ПНЧ; **жѣртвѣница** – ГА; *икансна* – СкБГ; **привѣжище крѣстьяномъ** – ЛН1; **жѣртвѣникъ** – КЄ, КТур.

Продовження у східнослов'янських мовах обмежені і практично завершуються в XVII ст.

На формування сучасних східнослов'янських мов вони помітного впливу не справили, хоча здебільшого інтенційно зберігають можливість уживання і в наш час.

Отже, розглянута лексика демонструє творчу лабораторію давніх східнослов'янських письменників і розкриває шляхи формування давньоукраїнської літературної мови.

Л і т е р а т у р а :

1. *Білецький-Носенко П. П.* Словник української мови / підгот. до вид. В. В. Німчук / Павло Павлович Білецький-Носенко. – Київ : Наукова думка, 1966. – 419 с.
2. Гістарычны слоўнік беларускай мовы / гал. рэд. А. І. Жураўскі; рэд. А. М. Булыка. Вып. 1–14. – Мн. : Навука і техника, 1982–1996; Вып. 15–36. – Мн. : Беларуская навука, 1996–2016 (видання триває).
3. *Гринченко Б. Д.* Словарь украинского языка : в 4 т. / Борис Дмитриевич Гринченко. – К., 1907–1909.
4. *Даль В. И.* Толковый словарь живого великорусского языка : в 4 т. / Владимир Иванович Даль. – М., 1955.
5. *Дьяченко Г.* Полный церковно-славянский словарь [Репр. издание 1900 г.] / Григорий Дьяченко. – М. : Отчий дом, 2000. – 1120 с.
6. Історичний словник українського языка. Т. 1.: А–Ж / під ред. Е. Тимченка. – Х.–К. : Держ. вид-во України, 1930. – 947 с.
7. *Петрушенко В. И.* Курс лекций по истории Русской Церкви [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.sedmitzaru/lib/text/436227>.

8. Піддубна Н. В. Формування номенклатури назв релігійних споруд в українській мові : дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 / Піддубна Наталія Віталіївна. – К., 2000. – 177 с.
9. Словарь Академии Российской. Ч. 1–6. – СПб., 1789–1794.
10. Словарь Академии Российской, по азбучному порядку расположенный. Ч. 1–6. – СПб. : Типография Императорской Академии наук, 1806–1822.
11. Словарь древнерусского языка (XI–XIV ст.) / под ред. Р. И. Аванесова. Т. 1–9. – М., 1988–2012 (видання триває).
12. Словарь русского языка XVIII века / АН СССР. Ин-т рус. яз. ; гл. ред. Ю. С. Сорокин. Вып. 1–6. – Л. : Наука, 1984; Вып. 7–19. – СПб. : Наука, 1992–2011 (видання триває).
13. Словарь русского языка XI–XVII вв. Вып. 1–29. – М. : Наука, 1975–2011.
14. Словарь современного русского литературного языка: в 17 т. / под ред. В. И. Чернышева. – М. : Изд-во АН СССР, 1950–1965.
15. Словарь старославянского языка. Репр. изд. : в 4 т. – СПб. : Изд-во СПбУ, 2006.
16. Словарь церковнославянского и русского языка, составленный Вторым отделением АН. Т. 1–4; изд. 2. – СПб., 1867–1868.
17. Словник української мови : в 11 т. / за ред. І. К. Білодіда. – К. : Наукова думка, 1970–1980.
18. Срезневский И. И. Материалы для словаря древнерусского языка. Репр. изд. : Т. 1–3 / Измаил Иванович Срезневский. – М., 1989.
19. Тимченко Є. Матеріали до словника писемної та книжної української мови XV–XVIII ст. / Євген Тимченко ; підгот. до вид. В. В. Німчук, Г. І. Лиса. Кн. 1. – К.–Нью-Йорк, 2002. – 512 с.
20. Христианство: Энциклопедический словарь : в 3 т. / гл. ред. С. С. Аверинцев. Т. 1: А–К. – М. : Науч. изд-во БРЭ, 1993. – 863 с.

R e f e r e n c e s :

1. *Biletskyi-Nosenko P. P.* Slovnyk ukrayinskoyi movy [Dictionary of the Ukrainian language] / pidhot. do vyd. V. V. Nimchuk / Pavlo Pavlovych Biletskyi-Nosenko. – K. : Naukova dumka, 1966. – 419 s.
2. *Histarychny slounik bielaruskai movy* [Historical Dictionary of Belorussian language] / Gal. red. A. I. Zhurauski ; red. A. M. Bulyka. Vyp. 1–14. – Mn. : Navuka i tekhnika, 1982–1996; Vyp. 15–36. – Mn. : Bielaruskaia navuka, 1996–2016 (vydannia tryvaye).
3. *Grinchenko B. D.* Slovar ukrayinskogo yazyka [Dictionary of the Ukrainian language] : v 4 t. / Boris Dmitriyevich Grinchenko. – K., 1907–1909.
4. *Dal V. I.* Tolkovyy slovar zhyvogo velikorusskogo yazyka [Explanatory dictionary of the lively Great Russian language] : v 4 t. / Vladimir Ivanovich Dal. – M., 1955.
5. *Diachenko H.* Polnyy tserkovno-slavianskiy slovar [The full Church Slavonic Dictionary]. Reprint. ed. 1900 / Grigorii Diachenko. – M. : Otchiy dom, 2000. – 1120 s.
6. *Istorychnyi slovnyk ukrayinskoho yazyka* [Historical Dictionary of the Ukrainian Language]. Т. 1.: А–Zh / pid red. E. Tymchenka. – Kh.–K. : Derzh. vyd-vo Ukrainy, 1930. – 947 s.

7. *Petrushenko V. I.* Kurs leksiy po istorii Russkoy Tserkvi [Course of lectures on history of Russian Church]. [Elektronnyi resurs] – Rezhym dostupu : <https://www.sedmitzaru/lib/text/436227>.
8. *Piddubna N. V.* Formuvannia nomenklatury nazv relihiinykh sporud v ukrainskii movi [Formation of the nomenclature of the names of religious buildings in the Ukrainian language] : dys. ... kand. filol. nauk : spets. 10.02.01 / Piddubna Natalia Vitaliivna. – K., 2000. – 177 s.
9. Slovar Akademii Rossiyskoy [Dictionary of the Russian Academy]. Ch. 1–6. – SPb., 1789–1794.
10. Slovar Akademii Rossiyskoy, po azbuchnomu poryadku raspolozhennyi [Dictionary of the Russian Academy, in alphabetical order located]. – Ch. 1–6. – SPb. : Tipografiya Imperatorskoy Akademii nauk, 1806–1822.
11. Slovar drevnerusskogo yazyka (XI–XIV st.) [Dictionary of ancient Russian language (XI–XIV centuries)] / [Pod red. R. I. Avanesova]. T. 1–9. – M., 1998–2012 (vydannia tryvaye).
12. Slovar russkogo yazyka XVIII veka [Dictionary of the Russian language of the XVIII century] / AN SSSR. In-t rus. yaz. ; gl. red. Yu. S. Sorokin. Vyp. 1–6. – L. : Nauka, 1984; Vyp. 7–19. – SPb. : Nauka, 1992–2011 (vydannia tryvaie).
13. Slovar russkogo yazyka XI–XVII vv. [Dictionary of the Russian language XI–XVII centuries]. Vyp. 1–29. – M. : Nauka, 1975–2011.
14. Slovar sovremennogo russkogo literaturnogo yazyka: v 17 t. [Dictionary of the modern Russian literary language: in 17 v.] / pod red. V. I. Chernyshova. – M. : Izd-vo AN SSSR, 1950–1965.
15. Slovar staroslavianskogo yazyka [Dictionary of the Old Slavic language.] Repr. ed. : v 4 t. – SPb. : Izd-vo SPbU, 2006.
16. Slovar tserkovnoslavianskogo i russkogo yazyka, sostavlennyy Vtorym otdeleniyem AN [Dictionary of Church Slavonic and Russian, made up the Second branch of the Academy of Sciences]. T. 1–4 ; izd. 2. – SPb., 1867–1868.
17. Slovyk ukrayinskoyi movy [Dictionary of the Ukrainian language] : v 11 t. / za red. I. K. Bilodida. – K. : Naukova dumka, 1970–1980.
18. *Sreznevskiy I. I.* Materialy dlya slovary drevnerusskogo yazyka [Materials for the dictionary of the Old Russian language]. Repr. izd. : T. 1–3 / Izmail Ivanovich Sreznevskiy. – M., 1989.
19. *Tymchenko Y.* Materialy do slovyka pysemnoi ta knyzhnoi ukrainskoi movy XV–XVIII st. [Materials for the dictionary writing and literary Ukrainian XV–XVIII centuries] : kn. 1–2 / Pidhot. do vyd. V. V. Nimchuk ta H. I. Lysa / Yevhen Tymchenko. – K.–Niu-York, 2002–2003.
20. Khristianstvo: Entsiklopedicheskiy slovar [Christianity: Encyclopedic Dictionary] : v 3 t. / gl. red. S. S. Averintsev. T. 1. : A–K. – M. : Nauch. izd-vo BRE, 1993. – 863 s.

Археογραφичні джерела :

Бібл. Ген. 1499 – Книги Старого та Нового Заповіту, писані 1499 року в Новгороді при дворі архієпископа Генадія. Рукопис ДІМ (Москва). Цит. за вид.: [13].

Б.-С.П. – Бичковсько-Синайський Псалтир. Рукопис XI ст. Цит. за вид.: Saint Catherine's Monastery, Mount Sinai. An Early Slavonic Psalter from Rus'. Volume One: Photoreproduction. Edited by Moshé Altbauer. With the collaboration of Horace G. Lunt. Cambridge, Mass. 1978.

ГА XIII–XIV – Хроніка Георгія Амартола. Цит. за вид.: *Истрин В. М.* Хроника Георгия Амартола в древнем славянорусском переводе : в 3 т. / Василий Михайлович Истрин. – Петроград., 1920. – Т. 1. – С. 3–572.

Карп. – Білоруський стародрук XVII ст. (Дві проповіді): “Казанье двое” Л. Карповіча (Еўе, 1615). Цит. за вид.: [2].

К Балаш. XVI – Кормча книга Балашева XVI ст. (рукопис). Цит. за вид.: [13].

КЄ XII – Кормча Єфремівська XII ст. Цит. за вид.: Древнеславянская кормчая XIV титулов без толкований, труд Бенешевича В. П. – Т. 1. – СПб., 1906. – С. 1–15, 40–803. Цит. за вид.: [11].

К Тур. XIV ~ XII – Слова Кирила Турівського XII ст. зі збірників XIV ст. Цит. за вид.: [11].

ЛН1 XIII–XIV – Новгородський перший літопис. Цит. за вид.: Новгородская первая летопись старшего и младшего изводов / под ред. и с предисловием А. Н. Насонова. – М.; Л., 1950. – 640 с.

Надп. 1148 – Надписи на антими́нсі з церкви Ніколи на Ярославовому дворіщі в Новгороді 1148 р. Цит. за вид.: [11].

2 Параліпоменон – Біблія. Книги Старого заповіту. **Вторыѧ книги параліпоменонѧ.** Цит. за вид.: **Біблія сирѣчь Книги свѣщеннаго писанія Ветхаго и Новаго Заветѧ.** – М. : Синодальная типография, 1904. [Це видання є точною копією так званої Лисаветинської Біблії редакції 1751 р., найкращого її видання 1868 р. *Примітка наша – О. В. Прискока*].

ПБ – Лексикон славенороський Памва Беринди 1627 р. Цит. за вид.: Лексикон славенороський Памви Беринди / підгот. тексту і вступ. стаття В. В. Німчука. – К. : Вид-во АН УРСР, 1961. – 272 с.

ПНЧ 1296 – Пандекти Никона Черногорця за списком 1296 р. ДІМ, рукопис Син., № 836, 180 л. Цит. за вид.: [11; 18].

ПНЧ XIV – Пандекти Никона Черногорця, XIV ст. Рукопис, ДІМ (Москва), Чуд., № 16, 207 л.: л. 1–456, 80а–127г, 138а–207г. Цит. за вид.: [11].

Псалтир – Біблія. Книги Старого заповіту. **Псалтирь.** Цит. за вид.: **Біблія сирѣчь Книги свѣщеннаго писанія Ветхаго и Новаго Заветѧ.** – М. : Синодальная типография, 1904. [Це видання є точною копією так званої Лисаветинської Біблії редакції 1751 р., найкращого її видання 1868 р. *Примітка наша – О. В. Прискока*].

СкБГ XIV ~ XI – Сказання про Бориса і Гліба за списком XIV ст. зі списку XI ст. Цит. за вид.: *Срезневский И. И.* Сказание о святых Борисе и Глебе. – СПб., 1860, с. 1–147.

Скрижаль II – Російський стародрук під назвою: Скрижаль Арсения Грека. – М., 1656. Цит. за вид.: [13].

СС – Синоніма славенороська 1596 р. Цит. за вид.: Лексис Лаврентія Зизанія. Синоніма славеноросская / підгот. текстів пам'яток і вступ. статті В. В. Німчука. – К. : Наукова думка, 1964. – С. 98–172.

У Ст. XII–XIII – Устав студійський церковний та монастирський, к. XII чи п. XIII ст. Цит. за вид.: [11; 18].

Прискока О. В. Редкие названия сооружений христианского культа в письменности Киевской Руси.

В статье рассматривается история названий сооружений христианского культа, отраженных древней киевской письменностью небольшим количеством фактов, преимущественно с не совсем понятной семантикой и ограниченным продолжением в восточнославянских языках. Речь идет о лексемах икланна, молитвѣникъ, молитвище, мольбѣникъ, жертвище, прибѣжище крестьяномъ, жертвѣникъ, жертвѣница. Автор пришел к выводу, что они раскрывают творческую лабораторию древних украинских писателей.

Ключевые слова: семантика, памятник письменности, контекст, гапакс, полисемантическое слово, псалом, псалтырь.

Priskoka O. V. Rare names of buildings of Christian cult in the writing of Kievan Rus.

The article deals with the history of the names of the Christian cult structures reflected in the ancient Kievan writing by a small number of facts, mainly with not quite clear semantics and limited continuation in the East Slavic languages. We are talking about lexemes of икланна, молитвѣникъ, молитвище, мольбѣникъ, жертвище, прибѣжище крестьяномъ, жертвѣникъ, жертвѣница. The author finds out the origin of these words, their first written fixation, functioning in ancient monuments of writing and further destiny in East Slavic languages. The result of the study showed that most of the analyzed words is reflected in the limited number of written records, there are also hapax. Clarified connection of individual words with Greek, Ancient Croatian and Hebrew languages, as well as with the biblical texts of the Psalter and Chronicles. All this suggests that the analyzed words represent the creative laboratory of ancient East Slavic writers and reflect the ways of formation of the ancient Ukrainian literary language.

Keywords: semantics, writing monument, context, gapax, polysemantic word, Psalm, Psalter.

К. Б. Рибак

Запорізький національний університет

СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПОДАТКОВИХ НАЙМЕНУВАНЬ В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ КІНЦЯ ХVІІІ – ПОЧАТКУ ХХ СТ.

Проаналізовано найменування податкової сфери в українській мові (від кінця ХVІІІ – початку ХХ ст.). Виділено групи податкових найменувань за об'єктами та суб'єктами оподаткування (назви податків і зборів, суб'єктів процесу оподаткування, грамот і документів, що засвідчують статус платників, місць збору податків тощо). Прослідковано зв'язок формування лексико-семантичної групи "податки" з соціально-економічними процесами. Подано структурно-семантичну характеристику досліджуваної лексики, описано її формування у контексті мовних періодів.

Ключові слова: найменування податкової сфери, податки та збори, повинності, лексико-семантична група.

Нова українська мова, як свідчать пам'ятки, мала розгалужену лексичну систему, що увібрала в себе реалії суспільного життя українців. Вагоме місце в ній займає мікросистема податкових найменувань, яка сформувалася під впливом торговельно-економічних відносин із сусідніми